

Дей. К., 1982). Автор вступного слова знайшов вадливу форму для характеристики цього жанру народної творчості. Сириняв думи серця поета, митця, М. Стельмаха висловлює висказаний ним почуття, акцентує на основних ідеях, які несуть ці твори про велич людської душі, про боротьбу з ордінськими нападниками, страждання неволі, принизливості рабства і негди боротьби з ним. Тільки рішучі землі, «звіку наповнені кров'ю своїх синів, чуємо ми в думках. А їхні поетичні образи, зокрема «поетичний образ рідного краю, вирішальний і вистражданий неволіючими на чужій каторзі», М. Стельмаха відносять до «найкращих образів у світовій духовній скарбниці».

Чимало зроблено Михайлом Панасовичем Стельмахом на фольклорній ниві, і у цій статті ми торкнулися тільки найосновніших аспектів фольклористичної

ФОЛЬКЛОРНІ ЕЛЕМЕНТИ В ТВОРЧОСТІ М. П. СТЕЛЬМАХА

Значення народнопоетичного слова як у становленні, так і в розвитку світової художньої літератури загальновідоме: про це переконливо свідчать її історія. Широке використання фольклорних надбав особливостями світового розвитку було активно сприяло буйному розвитку багатоваріантної релігійної літератури. Народнопоестичні скарги органічно входять у творчість видатних представників. Важливу функцію відіграла народна творчість і в збагаченні художньої палітри М. П. Стельмаха. Не претендуючи на всебічний розгляд питання про вплив фольклору на творчість письменника, зупинимось лише на особливих важливих, на наш погляд, його аспектах.

У творах М. П. Стельмаха яскраво позначився вплив таких жанрів фольклору, як пісні, частушки, дума, казка, легенда, анекдот, дотеп, голосіння, приказка, прислів'я, крилаті слова і вирази та ін. Широко використання митцем слова народнопоетичних жанрів слід пояснити, у першу чергу, важливим значенням їх у житті трудящих мас. З цього погляду особливо цінний письменник народною піснею. Адже, як зазначає він: «Пісня — це душа народу, це безмежне поле, засіяне зернами історії і заквітчане людськими надіями, це незмирна, воїнська народна любов до своєї ділянки і ненависть до її ворогів, це достойна людська гідність і людське страждання, це стійкий блиск селянської косої над одиноким панським головою і квітання чайки-небоги над тяжким шляхом життя, це чисті пориви над щастям і чиста злоба на всіх ліночів, це мук матері на чужій землі і цюгалива умишка на устах нарені»¹.

Щиро вводячи фольклорні елементи, письменник використовує їх для посилення правдивості та глибини зображення життя, «Народна лірика» — Перемова до збірки «Народна лірика» — К., 1959, с. 602.

Народна творчість є постійним супутником усього творчого життя митця, допомагає відносно наближенню художника до людської дійсності. В свою чергу фольклор має в його особі палкого прихильника, пропалганда, співця, який безсумнівно, ще не раз відкриватиме перед читачем широкі орбіти народної поезії.

І. В. ДОВЖЕНКО

Київ

Праці М. П. Стельмаха. Детальніше про діяльність М. П. Стельмаха як збирача, популяризатора і дослідника фольклору див. Іщук Марія. Михайло Стельмаха — збирач і дослідник фольклору. — НТШ. 1972. № 3, с. 77—80. Там же див. і біографію питання.

Надання своїм творам мистецької довершеності й досконалості. За рахунок народної творчості збагачується арсенал прийомів автора, розширюється діапазон зображальних та виражальних засобів. Органічно вилитаються у художню тканину, народнопоетичне слово надале творам поетичності, хвилюючого ліризму.

Ліризм, що становить одну з невід'ємних рис стилю М. Стельмаха, живиться насамперед з народної пісні. Крім того, у його творах народна пісня безпосередньо відіграє активну ідейно-художню функцію: особливим помітним її роль у розкритті внутрішнього світу людини, в зображенні дій, вишуків та поведінки персонажів. Окремі рядки, строфи пісень митця вводять в авторське повествовання, а також у монологі героїв. Так, у піснях, які співає дід Дунай («Хліб і сіль»), мов у фокус, сконцентровано висвітлює, пріка доля неземного селянства:

Найшли пани,
Тішили і орпидари,
Вони й воли забирають...²

Помітного художнього ефекту автор досягає тим, що пісня старого сприймається іншою особою, соціально близькою до дідомою — Романом (Йому ця пісня «вертає душу»):

Розкрито злиденного життя підпорядкованого пісню, яка виконується під аккомпанемент кобзи того ж діда Дуная:

Іхали чумаки, гей, із України,
Стали помагати та на край долини,
Викрадали волю та і до ружини,
Розкутали пожеж та і по долині,
Розкутали пожеж та і по долині,
Солов'їм діти поклали (І, 257).

Після органічного «впітається» у внутрішній світ персонажів, створюючи відпо-
¹ Стельмаха М. Твори в шести томах. — К., 1972—1973, т. I, с. 356. Далі художній текст наводиться за цим виданням із зазначенням у дужках римського цифрового тому, арабського — сторінки. Виняток становить роман «Чотири бродили», який цитується за виданням: Стельмаха Михайло. Чотири бродили. Роман. Частина I і II. — К., 1979.

відну атмосферу ліричного настрою, немовного смутку, тяжкої і глибокої зажурі: «Забриніли струни», сумно загукнула кобза, зажуріла і Максим, бачачи і далекі стеною пожежі, і як у вогні горять солов'ї, і діти, перед сілою людської любові, не доїли...» (І, 257).

Особливо важлива роль пісень у відтворенні людських почуттів. Слова пісень «Кров людська — не водиця» (що дівчата наводяться в тексті) прохолодить легитимізований твору. Уперше їх співає сириня Андрій-ко, коли перебирається на ралейський берег пелюрієвці Погода і Данило Підприпра. Пісня їх притомлює — «і перед сілою цієї тучи, перед сілою людської любові, не доїли мовчати опустити донизу свою зброю і голову. І тільки перевізник (сириня Андрійко. — І, 5.) з піднятим утору всесом тінюється головою, мов соняшник, за пісню своєї, кров'ю пологої землі» (II, 58). По-перше, тут зображено душевний стан і поведінку чесної людини, що пісню, миролюбним її заклинком прагне зупинити зло, даремні вбивства. Сириня радє такі пісні: «Всім еством тінюється за нею. По-друге, слова пісень, глибоко гуманних, їх заклик до справедливості й людяності прозвучали для її слухачів у таку мить і настільки вплинули на них, хто колись марно й жорстко проливав кров, що обидва пелюрієвці не витримали — опустити зброю і поникли головами. З приводу цього епізоду один із сучасних дослідників творчості М. П. Стельмаха зауважує, що тут письменник творить особисто яскраву картину «зцінення Правди й Кривди»³.

Удуже Андрійко звертається до сіла кобзарської пісні в один із найрадісніших моментів твору, коли новобутівці, оповиті сумом, хоронять Мірошніченкових дітей. В невимовному стражданні спускається серце батька, біля очей його лагали нові зморшки, «сонце, а не смерть, заворушило на його вих налетіти сльози. Не витрав їх, вони падали на росинки спорих, на якумоу це позавчора бігли ноженята його дітей» (II, 209). У цей час, ніби вищий голос, дуніє пісня осиплогого хлопця, слова і мелодія якої обіцяють людині бути людьми. Пісня сириню — не лише заклик до добрих людей, але й своєрідна пересторога ворогам.

Пісня в творі особливо широко використовується тоді, коли автор вдається до відображення піднесеного мажорного настрою народної маси чи її представників. Питома вага пісень такого тону більша в тих творах, де зображено життя народу в радянський час. Пісня супроводжує розкати могоді в усі пори року, танці та ігри, у щоденні святах, людська праця, оптимізм, молодство. Валою використана у «Великій річці» веснянка, що виконується на сільському майдані (де, до речі, зібранихся майже всі всіяні групи людей — від малечі до старечих господарів):

Чого рано спусконали,
ромен-зали іскопано,
іскопано, іскопано,
Ще й в коніці пошпано (II, 329).

При розкритті найоптимістичніших думок, намірів, світовідчужуваль героїв автор часто використовує пісню. Роман. Частина I і II. — К., 1979.

звертається до пісень про кохання. Це дає можливість глибоко зрозуміти людський характер, морально-етичну його сутність. Змалюючи характер Дмитра Гориня, автор доречно вдається до пісень. Мрійно про те, щоб поєднати життя своє з Югеном, парубок пригадує пісню:

Як з тобою ми кохались,
Сукі дули розвивались,
Як любили перепадали,
Ододились поєднали (II, 489).

Сприняття Гориняюм цих слів допомагає відчуття чистоту душі, високої моральності його переконань: «Пішки про таку, нічим не затінену любов думав Дмитро, уявляючи дівчину, яку назве своєю нареченою. І зажади з прихованим презирством він дивився на чоловіків, що ходили по чужих молодиках, а таких жінок бачити не міг» (II, 489).

Веселою та жарливою піснею автор не раз глибоко торкається народної моралі, питань вірності, людського братерства, самопожертви заради іншої людини. Такі пісні співає на ярмарку в копі друзів та однокласників дід Михайлика («Лус-лебеді летять»):

Як продав дівчина круку,
Ділоку за козака купу,
Бо козак вірно любива.

А далі вже вся куманія, забувши про торі і незважаючи на перебіганий кормар, співає про ту закохану дівчину, що приїжджа козаками за юбку — губку, за пребінь — кромін, за сало — кресло, а за душу — тогону пачуку» (IV, 490).

Бойова, героїчна пісня єдице два періоди в історії Вітчизни, два покоління ралейських людей. У перервах між бойовими операціями в час Великої Вітчизняної війни білі-партизани співають пісню про мужній подвиг Щорса, подвиг, здійснений у роки громадянської війни:

Чути тугі беремок,
Чути дівчата —
Ринов під криком прапором
Ковалир підписав

(«Велика річка», т. III, 476).

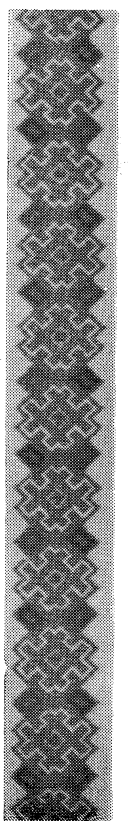
Ватому функцію відіграє політична пісня, особливо в творах, де зображено боротьбу проти німецько-фашистських загарбників. З ілюмо сатирою у пісню-підрипці загаровано Вітчизна-людица:

Щерик — ведрик,
За яку кошту,
Забрав ковацьку...

(«Велика річка», т. III, 475).

Пітер високо літав
А хвостик катал чиняв,
Та й поєднані в тілечку...
(«Пірава і крива», т. IV, 219).

Помітне ідейно-художнє навантаження в творах письменника несуть прислів'я і приказки. Характерною рисою воєнницької Петрири, митерь влада до приказки-порівняння політичного спрямування: «Він так схожий на Гітлера, як синя на коня» («Кров людська — не водиця», II, 86). Мачою глибоко сатиричне забарвлення, приказка ілюмо розвінчує «воєнниць»

ТРИВУНА МОЛОДОГО ДОСЛІДНИКА

КУЛЬТУРНО-ОБРЯДОВА СПАДИЩИНА МИНУЛОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ОБРЯДОВості

Проблема використання обрядової спадщини минулого у формуванні соціалістичного типу обрядовості виглядає з марксистсько-ленінської концепції культурно-історичного розвитку і теорії соціалістичної культурної революції. Її сутність зводиться до того, що культурно-обрядова спадщина з одного боку, має бути збережена, а з іншого — переосмислена і розвинута далі, причому зміст і цілі її подальшого розвитку підпорядковуються новому соціальному призначенню і функціям обрядовості в соціалістичному суспільстві. «Не відходь нової пролеткультури», — писав В. І. Ленін, — а розв'яжи крахощі старих, традицій, результатів історичної культури з точки зору світоглядного марксистського уявлення і боротьби пролетаріату в епоху його диктатури»¹.

У процесі свого становлення й розвитку радянська обрядовість вибирає і синтезує прогресивну народно-демократичну обрядову культуру, основи якої були закладені в народними масами у попередні епохи, а також обрядові цінності пролетарської революційної культури. Останні, що завоюються ще в надрах буржуазного суспільства, становлять собою вихідний елемент соціалістичної обрядової культури. Соціалістичний зміст пролетарської революційної обрядовості забезпечує її оптимальне функціонування в системі нових культурних цінностей соціалізму.

Щодо народно-демократичної обрядової спадщини минулого, то в її арсенал входять сукупність свят і обрядів, які в конретно-чуттєвій, символічно-образній формі вибили і закріпили позитивний досвід трудової життєдіяльності і взаємодії боротьби народних мас, багаторічний, акраційно-культури, загальнонаціональні норми моралі, національні звичаї, традиції.

В історичному розрізі процес формування народно-демократичної обрядовості нашої держави розглядається в працях В. І. Леніна, В. І. Чаєвського, розглянутої про пролетарську культуру. Повне збір творів, т. 41, с. 442.

Особливе найбільш тривалий проміжок часу. Її коріння сягає буржуазної, феодальної і навіть ранньої стадії суспільного розвитку. Вона становить собою одну з найбільш давніх традиційно усталених обрядових форм, які входять у систему соціалістичної обрядовості.

Обрядові форми народно-демократичних традицій об'єднують принаймні кілька груп свят, кожну з яких має свої характерні риси й особливості. По-перше, в народно-демократичній святковості відомі героїчні сторінки класової і національно-визвольної боротьби народних мас минулого проти експлуататорів і зовнішніх ворогів. Освітність історичної домі багаторічних за своїм складом народів Росії, традицій, поглядів, життєвого досвіду наклали глибокий відбиток на їх формування. Наявність загальнонародного змісту, елементів міжнародного в цій групі свят і обрядів, позбавляє її національної виключності і обмеженості. Соціалістична революція збільшила ці свята від нащадків класово-експлуататорських відносин, відірвала їх від призначення. Творчо переосмислені у відповідності з науково-матеріалістичним світоглядом, вони гармонійно вписалися в систему радянських свят і обрядів. До цієї групи свят належать пам'яті ювілей, присвячені визначним подіям історичного минулого нашої країни, діяльності видатних історичних осіб тощо. Так, у свята братерства та інтернаціонального єднання усіх націй і народностей СРСР відзначається 325-річчя возз'єднання України з Росією, 150-річчя приєднання України до Росії, 200-річчя проголошення проголошення Північної Осетії до Росії, 150-річчя Бородінської битви, 1500-річчя заснування Києва тощо.

По-друге, в арсеналі обрядових форм народно-демократичних традицій є свята, які закріпили досягнення сивої та вітчизняної культури, а також межа її конретних представників. Сюди входять відзначення пружини нашої країни ювілей міст, культурних і наукових закладів, вшанування видатних діячів науки, літератури і мистецтва. У повенні роки промакції нашої країни широко відзначаються 800-річчя Москви, 250-річчя Академії наук, 200-річчя Великого театру. Щороку відбуваються відзначення річчів О. С. Пушкіна, Т. Г. Шевченка, Ш. Руставелі тощо.

Талант верховодів Центральної ради, робити його одночасно і жалюгідним, і смішним. Приказкою такою ж спиралися викрило ішпичу-петиторія Бараболо: «І сміх ішпичу було дивитися на цю недолугу по-стару» («Кров людська — не водиця», II, 88). Антисемітизм прислів'я та приказки тогочасних вістрів спрямовані проти реалістичних забобів і поштива: «Піст — задр хвост» («Хліб і сіль», I, 444), «Дурний піп — дурна воля», II, 109).

Майстерно використовувати письменник ставляв казок. Особливо це проявляється у тому, як М. Стелімах відтворює образи дітей. Реальне життя, дієвість Михайлик («Людський світ», «Шедрий вечір»), Левоко та Лебеді летять», «Шедрий вечір»). Ан-Настека («Кров людська — не водиця»), спидрико й Оленка («Велика річка») спидрико як щось загадково-казкове. Той же Левоко марить легендарним «сокетам» — прокинувшись уночі, сондоло мріє, уявляє себе героєм казок. «Сондату в нього вистають крила і він летить над своїм селом, а на нього зліваються і зазирно дивиться вся мала, яка збирає на дзві кавитесь чия пасає сіні табіни гусей. Гусак Розбика теж татне до нього свою талоду голору і не пинить, а тільки бє крилами. Кудатобі, гусак, до Левока — ти више вербючок не злетити, а Левоко летить до смішної хмарі, де живуть трік, блискавка і веселка» (II, 124—125). До речі, зауважимо, що спидриком світу, своєрідним «жидицьким» до життя, оптимізмом Левоко відчуваю нагадує Данілка з «Вершинки» Ю. Яновського, становлення характеру якого теж зображено крізь призму казки.

Інша функція переказу у «Великій річці», тут він виступає в ролі своєрідного контрасту. Мирне й замкове життя радянського народу перед Великою Вітчизняною війною протиставлено там тяжким і неспокійним періодам в історії, коли іноземні поневолячі, нагло нападючи на наші землі, ворували її багатства і жорстоко знищували над людьми. Про це неслучайно минає мова в переказі сина Дмитра Горинь-Оленки: «— Колись, чув, у давню давнину на нашу річку землю нападли турки і татари. Де тільки ордою проходили, там залишались одні пустка, бо люди вони убивали або забирали в полон, малих дітей тогали кіньми, а села разилим вогнем.» (III, 225—226). Далі розповідається про ті муки і страждання, які завдали людолови брату Івану та сестрі його Ірині. Значення з переказу чим не випливає: ефект його знано посилюється тим, що він своєрідно готує читача до сприйняття події Великої Вітчизняної війни, пожежа якої спалахне незабаром. Переказ ній «передбачає» ті неуряди варварське спустошення та руйнування, які скоро здійснять німецько-фашистські окупанти, нападши на наш народ.

При досить міній реалістичній конкретності прозових, драматичних, частини поетичних пологів для М. Стелімах як художника природним став спосіб укрупненого зображення дійсності (людської сутності — в першу чергу), властивого багатьом жанрам фольклору і, в тому числі, каз-

кам, билинам, думам, легендам і т. д. Творчий характер, мисель відштовхується не лише від досвіду реалістично-романтичного (в художній літературі) зображення, а й фольклорно-поетичної традиції з її різкою поларизацією соціальних і моральних типів»⁴.

Суттю художньої ступкури сюжетно-естетичної поезії-легенди «Мак пітє» є яскраво виражене конфліктне протиставлення двох сил: народно-патрістичної в образах козака Мака та антигуманної в образах загарибків-ордінів і зрадників-іудів. Затуляючи в нервовому бою, козак Мак пішов у безсмертя, насильників та зрадників же чекає загибель.

Зображуючи найвищий рівень антагоністичності і протиріччя старої і нової світів, М. Стелімах, унікаючи певною мірою напівтонів, пране наголошувати на різниці в історичній, контрастності людських характерів і типів, відкрито виражає авторські симпатії й антипатії, утворює й заперечує. Так, у романі «Кров людська — не водиця» діють, з одного боку, благородні, чесні, глибоко гуманні люди — комуністи, біліки, сільські активісти, з другого — злі і жорстокі, підступні та ниці люди — куркулі, націоналісти, бангити, трольники. Самі заголовки художніх творів М. П. Стелімах (поези «Розлилися води», «Що посієш, те й пожнеш», драматичні твори «В ніч на Івана Купала», «Кум королів», «Лус-лебеді летять», «Шедрий вечір», роман «Хліб і сіль», «Кров людська — не водиця», «Правда і криква», «Дума про тебе», «Ютрий брод» та ін.) є свідченням того, що мисель нагає усній творчості, її образах і стилі особово важливого значення. Стара козарська пісня «Кров людська — не водиця, проливай не годиться» (слова першої частини якої вивисено в заголовку) виражає загальний задум і основну гуманістичну думку цього одного з найвідоміших романів письменника.

Елементи усної народної словесності підпорядковані особливостям індивідуального стилі мити слова. Як художника, М. Стелімах приваблює в людні плісене, героїчне, багаторічне. Відповідно до особливостей світобачення мити та своєрідності його таланту фольклор у творчості письменника нерозривно пов'язаний з лірико-романтичним зображенням дійсності. Підпорядкування художніх засобів завданням укрупненого змальовування (що зокрема помагає у помітно вираженому протиставленні носіїв концепції народного і антинародного світосприйняття) зумовлює також своєрідність використання слова. У виарсеналі народнопоетичного слова, у виарсеналі народної поезії М. Стелімах виявив не лише глибоке розуміння і синіску до неї любов, але й справжню майстерність мити слова, яка свідчить про неповторний його талант.

Понешь

І. І. БОНДАРЕНКО

⁴ Новицко Л. М. Український радянський роман. Свісний нарис історії жанру.—К., 1978, с. 112.